
УДК 339.564

Кібенко К. А.

Таврійський державний агротехнологічний університет

РІВЕНЬ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЛИХ ФОРМ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

Статтю присвячено аналізу рівня ефективності функціонування представників малих форм аграрного виробництва. Доведено важливість цього сегменту аграрного сектору як суб'єкта конкурентних відносин, а також чинника, що значною мірою нівелює негативні соціальні процеси на селі. Здійснено кластерний аналіз діяльності малих форм аграрного виробництва на загальнонаціональному рівні.

Ключові слова: селянське господарство, аграрний бізнес, кластерний аналіз, аграрне виробництво, конкурентоспроможність.

Постановка проблеми. Сучасний стан функціонування вітчизняного аграрного сектору характеризується зростанням ролі малих форм господарювання як в економічному, так і в соціальному аспектах. Питома вага окремих видів сільськогосподарської продукції (зокрема, плодів, ягід та картоплі) в загальній структурі перевищує 90%. Окрім того, певний прошарок становлять господарства, які, не маючи формального статусу юридичної особи, фактично досить успішно здійснюють підприємницьку діяльність, функціонуючи на тих сегментах вітчизняного продовольчого ринку, які не змогли освоїти сільськогосподарські підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ефективного функціонування малих форм аграрного виробництва, а також особливості

сучасного стану та перспектив їхнього подальшого функціонування досліджувалися в роботах В.К. Збарського [1], С.В. Кальченко [3], Б.Й. Пасхавера [5], Ю.О. Лупенко [4] та ін. Специфіка теоретичних та методичних аспектів функціонування сімейних форм аграрного виробництва розглядалися в дослідженнях О.В. Чаянова [13], А.М. Челінцева [14] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, на нашу думку, потребують подальшого вивчення особливості оцінки результативності малих форм аграрного виробництва як повноцінного складника в масштабі всієї галузі. Також доцільним є дослідження регіональної специфіки функціонування цього сегменту аграрного сектору з оцінкою їхнього впливу на розвиток регіональної економіки.

Мета статті полягає в оцінці ролі малих форм аграрного виробництва порівняно з результатами діяльності макро- та мезоформ аграрного підприємства, а також у висвітленні регіональних особливостей впливу їх функціонування на загальний характер економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток суб'єктів малих форм господарювання в сільському господарстві є дуже важливою умовою ефективного розвитку всього аграрного сектору, який сьогодні є важелем зростання усєї національної економіки. Значним мотиватором зростання сільськогосподарського виробництва є малий аграрний бізнес.

Збільшення значимості малих форм господарювання для економіки України пояснюється зростанням їх кількості, збільшенням чисельності зайнятого населення, нарощуванням основного капіталу та збільшенням товарообігу (табл. 1). Із приведених даних бачимо, що малі форми господарювання є однією з найбільш стійких форм господарської діяльності. Ці форми господарювання традиційно мають більш високу організаційну і функціональну гнучкість порівняно зі структурами великого та середнього агробізнесу, мають ефективні внутрішні механізми адаптації до змін зовнішнього середовища, здатні ефективно використовувати ресурси, які непривабливі для представників сектору великотоварного виробництва.

Саме малі форми господарювання стають основним елементом формування економічного базису розвитку значної частини сільських територій, забезпечують збереження сільського укладу як форми суспільних взаємовідносин, впливають на збереження мотивації праці сільського населення. Нині в Україні спостерігаються нестабільні тенденції функціонування представників великого та середнього аграрного бізнесу – сільськогосподарських підприємств. З'явився факт конкуренції з малими формами господарювання, нестабільного підвищення рівня виробництва сільськогосподарської продукції та зниження ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств.

Ринкова трансформація створила значне вивільнення працездатного сільського населення. У зв'язку із цим виникла проблема самозайнятості на селі, яка вирішується за рахунок функціонування малих форм аграрного виробни-

цтва – особистих селянських (за статистичною звітністю – домогосподарства у сільській місцевості) та фермерських господарств. Сьогодні малий сектор аграрного виробництва є основним джерелом доходів селян. Нині у цьому секторі господарювання в користуванні знаходиться 9 494,3 тис. га (36,8%) сільськогосподарських угідь, виробляється 51,7% усєї валової продукції країни.

Приведені дані демонструють, що малі форми господарювання у структурі аграрного сектору домінують. Вони за умов значно гіршого забезпечення земельними ресурсами забезпечили в 2016 р. майже вдвічі вищу продуктивність гектару землі – 13 863,4 грн. проти 7 542,9 грн. у сільськогосподарських підприємствах. Якщо порівняно з 1990 р. обсяги виробництва у сільськогосподарських підприємствах скоротилися на 23,7%, то в малих формах господарювання вони зросли на 34,9% [15, с. 225]. Спостерігається зростання частки малих форм господарювання у виробництві тих продуктів, які вважалися виключно компетенцією великого та середнього аграрного бізнесу. Малі форми господарювання у 2016 р. виробили 34,7% зернових, 33,3% соняшнику, 47,2% яєць, а по основних продуктах тваринництва, овочівництва та садівництва вони взагалі є лідерами. Так, у 2016 р. вони виробили 75,7% молока, 98,7% меду, 98,4% картоплі, 89,1% овочів, 86,3% плодівих та ягідних культур [15, с. 89–171].

Також слід звернути увагу на те, що за аналізований період продуктивність гектару сільськогосподарських угідь у малих формах господарювання за абсолютним рівнем стабільно залишається значно вищою порівняно з продуктивністю представників великого та середнього агробізнесу і має тенденцію до збільшення на 7,9%.

Здатність до самовідтворення у представників великого та середнього агробізнесу залишається набагато нижчою, ніж у малих формах господарювання – у 1,9 рази. А це говорить про те, що малі суб'єкти підприємства забезпечують набагато кращий результат віддачі землі.

Для виявлення основних тенденцій подальшого розвитку сільськогосподарського виробництва у різних суб'єктах господарювання проведено трендові моделювання валової сільськогосподарської продукції в постійних цінах, що дало можливість отримати прогнози її величини в майбутньому

Таблиця 1
Результати діяльності суб'єктів великого, середнього та малого агробізнесу в Україні

Показники		Суб'єкти аграрного бізнесу		
		великі	середні	малі
Кількість підприємств, од.	2012 р.	26	2774	43123
	2013 р.	27	2553	45246
	2014 р.	28	2267	41885
	2015 р.	29	2200	42668
	2016 р.	30	2174	41165
Рівень рентабельності виробництва, %	2012 р.	29,7	21,0	23,1
	2013 р.	20,0	8,9	13,1
	2014 р.	23,8	22,0	19,0
	2015 р.	54,3	39,9	41,9
	2016 р.	29,3	32,3	37,6
Середньорічний темп приросту кількості зайнятих працівників, %		-4,7	-6,0	+2,1
Середньорічний темп приросту основного капіталу, %		+11,4	+19,4	+24,5
Середньорічний темп приросту обсягу товарообігу, %		+28,4	+22,0	+30,9

Джерело: розраховано за статистичними даними [7]

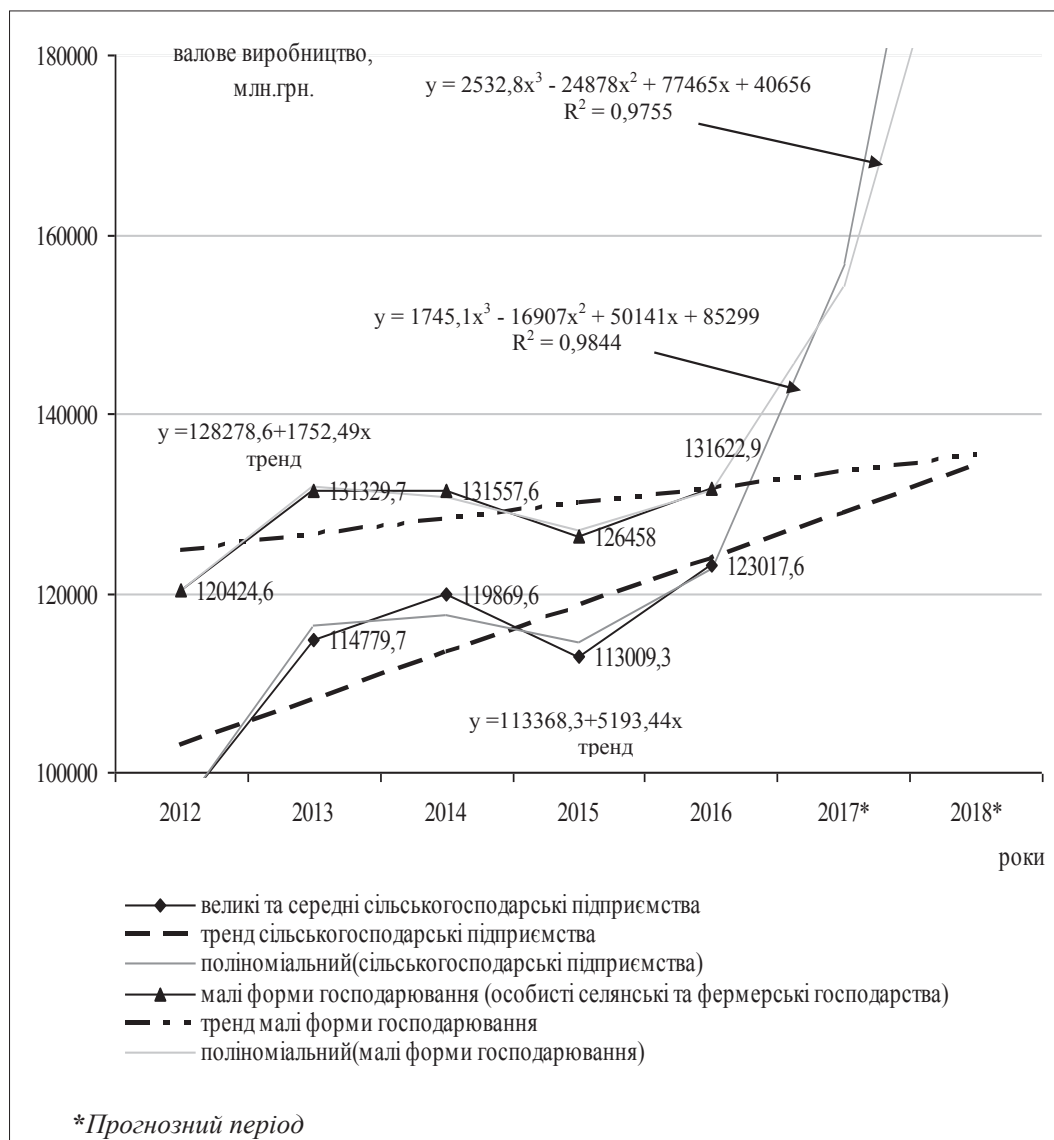

Рис. 1. Трендове моделювання валової продукції у малому та великому секторі агровиробництва

Джерело: розраховано автором за даними статистики

окремо для малого та великого секторів агровиробництва (рис. 1).

Із наведених даних бачимо, що вже протягом наступних двох прогнозних років обидва сектори аграрного виробництва матимуть майже рівнозначні частки у виробництві сільськогосподарської продукції, що доводять як лінійний, так і поліноміальний тренди. Інакше кажучи, у найближчому майбутньому і малий, і великий аграрний бізнес продовжуватимуть стабільно функціонувати, розподіляючи власні ринкові ніші майже по 50%.

Ситуація доводить, що така структура аграрного сектору України –справедлива вимога продовольчої безпеки країни. І це має логічні доводи. Кон'юнктурна вимога досить широкого асортименту галузевих сільськогосподарських продуктів за сучасних умов не може бути забезпечена лише великими та середніми суб'єктами аграрного бізнесу. У цьому разі малі форми господарювання виступають у ролі рятівника продовольчої безпеки країни, беручи на себе забезпечення пропозиції продукції, яку не постачає на ринок узагалі

або у достатній кількості сектор великого підприємництва (рис. 2).

Незважаючи на загальну ситуацію у структурі виробництва в аграрному секторі економіки, надзвичайно важливим є дослідження регіональних особливостей розподілу сільськогосподарського господарювання. Всі адміністративно-територіальні області України мають абсолютно різні структурно-виробничі параметри, а тому елементарна аналітика офіційних статистичних даних є малоефективною. Для зменшення концентрації наявних виробничих параметрів та встановлення структурного взаємозв'язку між ними використаємо метод ієрархічної кластеризації, побудований на засадах узагальнення характеристик множини ознак із множини об'єктів.

Кластерний аналіз призначений для розбивки вибірки об'єктів на підмножину (кластери) шляхом групування схожих об'єктів. Показник схожості об'єктів розраховується за алгоритмом методу оцінки відстані між об'єктами та порохунку вимірних масштабів відстані. За допомогою програми Statistika 10,0 було оброблено regio-

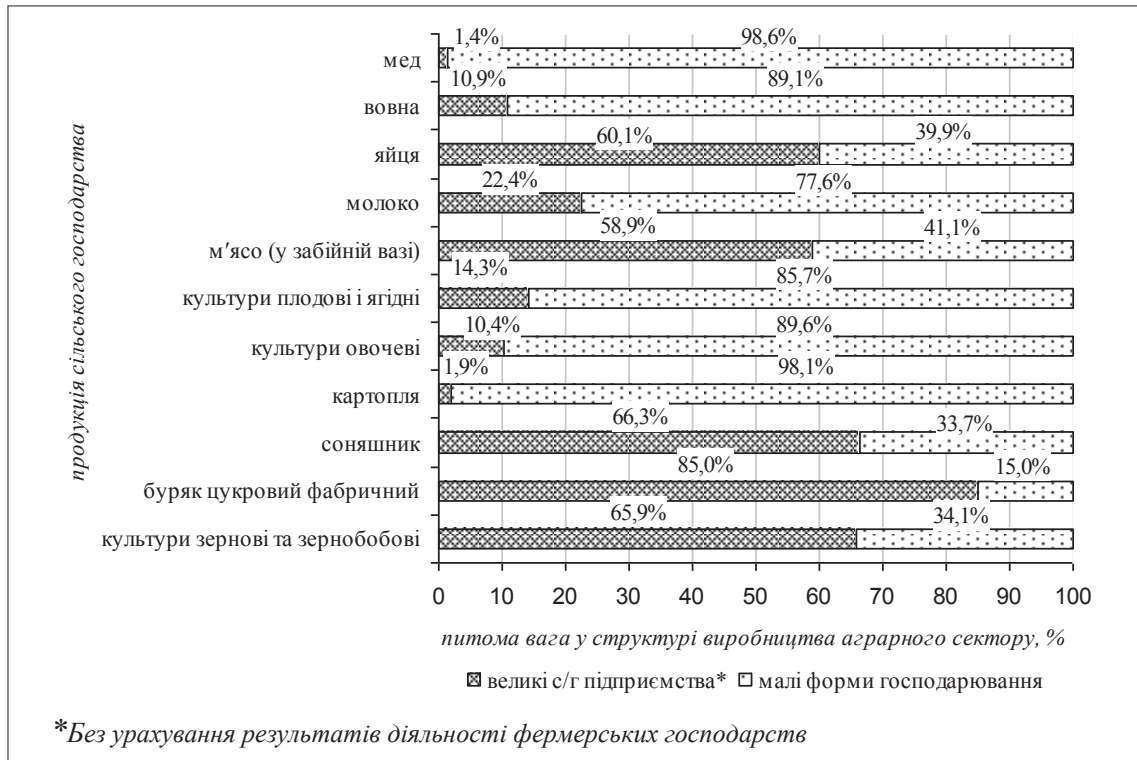

Рис. 2. Структура виробництва сільськогосподарської продукції в середньому за період 2012–2016 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [16]

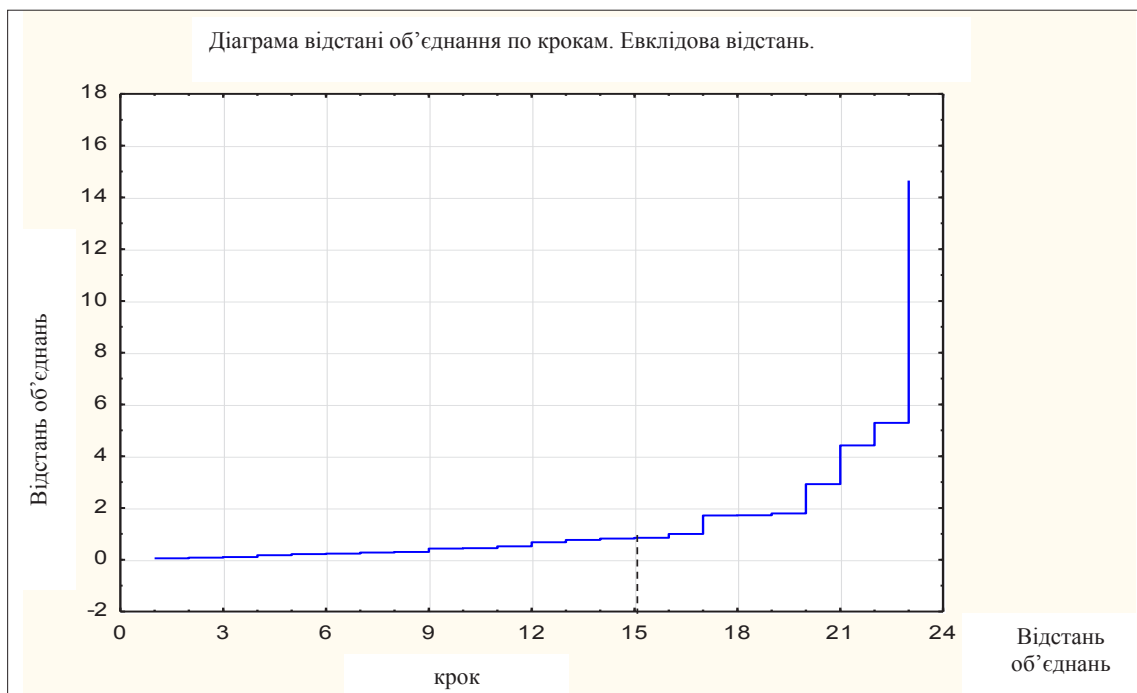

Рис. 3. Дендограма структурно-виробничих параметрів аграрного сектору України (метод повного зв'язку, Евклідова відстань)

Джерело: побудовано та розраховано автором за даними статистики

нальні статистичні дані. Відповідний кластерний аналіз продемонстрував такі результати (рис. 3).

Графік дендограми являє собою сформовані об'єднання (тісний дотик один з одним), які, руха-

ючись донизу, формують кластери. Сформований вузол – це об'єднання двох та більше кластерів, а розташування вузлів уздовж вісі «ордината» – це відстань, на якій були об'єднані кластери.

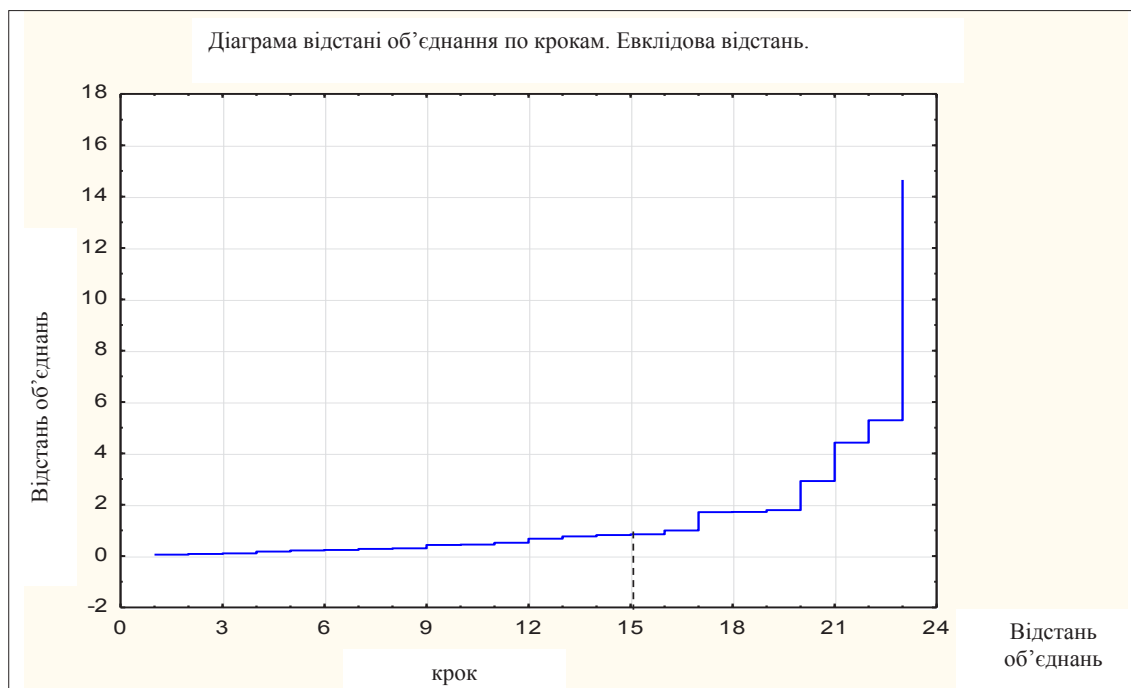

Рис. 4. Об'єднання структурно-виробничих альтернатив аграрного сектору за регіонами країни методом Уорда

Джерело: побудовано та розраховано автором

Таблиця 2

Результати кластерного аналізу регіональних особливостей розподілу сільськогосподарського господарювання

Номер та назва кластеру	Області, що входять у кластер	Структурно-виробнича характеристика кластеру
№ 1 – крупний виробник с/г продукції, основним виробником якої є великі підприємства	Вінницька, Дніпропетровська, Полтавська, Харківська	Це найбільший постачальник сільськогосподарської продукції, який у середньому за останні п'ять років забезпечує 26% виробництва всієї валової с/г продукції країни. Частка малого сектору кластера по Україні також є суттєвою і становить 24,2%, проте це йому забезпечує лише 48% загального обсягу виробництва, проти 52% валового виробництва с/г продукції великими підприємствами.
№ 2 – крупний постачальник с/г продукції з дуже міцним великим сектором	Київська, Хмельницька, Черкаська	Це крупний виробник сільськогосподарської продукції, що забезпечує 17,1% валової с/г продукції країни. Частка малого сектору в Україні незначна – 12,3%, що на тлі активної конкурентної позиції великого сектору відводить малому сектору допоміжну роль у виробничій діяльності кластера, формуючи лише 38% валової регіональної с/г продукції.
№ 3 – крупний виробник с/г продукції, основним виробником якої є малі форми господарювання	Кіровоградська, Львівська, Одеська, Херсонська	Це крупний виробник сільськогосподарської продукції, що забезпечує 16,8% валової с/г продукції країни. Частка малого сектору кластера по Україні є суттєвою – 19,9% і стабільно забезпечує йому конкурентні позиції в агробізнесі регіонів, формуючи 62% валового виробництва с/г продукції проти 38% її виробництва у великих сільськогосподарських підприємствах.
№ 4 – кластер із розвинутим виробництвом с/г продукції, основним виробником якої є великі підприємства	Донецька, Сумська, Тернопільська, Чернігівська	Кластер постачає 15,2% від загального розміру валової сільськогосподарської продукції країни. Частка малого сектору в Україні незначна – 13,1%, що на тлі конкурентної переваги великого сектору демонструє його допоміжну роль у виробничій діяльності кластера, створюючи 46% валової регіональної с/г продукції.
№ 5 – кластер із розвинутим виробництвом с/г продукції, основним виробником якої є малі форми господарювання	Житомирська, Запорізька, Миколаївська	Це виробник сільськогосподарської продукції, що забезпечує 10,8% валової с/г продукції країни. Частка малого сектору в Україні незначна – 12,3%, проте всередині кластера малий сектор зберігає кращі конкурентні позиції в агробізнесі регіонів, формуючи 60% валового виробництва с/г продукції проти 40% її виробництва у великих сільськогосподарських підприємствах.
№ 6 – дрібний постачальник с/г продукції, основним виробником якої є малі форми господарювання	Волинська, Івано-Франківська, Рівненська	Це дрібний постачальник сільськогосподарської продукції, який у середньому за останні п'ять років забезпечує лише 7,6% виробництва всієї валової с/г продукції країни. Частка малого сектору в Україні незначна – 10,3%, проте саме цей сектор займає міцну конкурентну нішу на ринку кластера, забезпечуючи 71% регіональної с/г продукції.
№ 7 – кластер із нерозвиненим виробництвом с/г продукції	Закарпатська, Луганська, Чернівецька	Кластер постачає 5,7% від загального розміру валової сільськогосподарської продукції країни. Малий сектор створює 7,8% с/г продукції в Україні та всередині кластера є основним виробником, забезпечуючи 91% регіональної с/г продукції.

Для детальної результативності використаного методу застосуємо метод Уорда з метою точного вибору кількості кластерів. За допомогою інструментів програми Statistika 10,0 був сформований графік об'єднання об'єктів у класи (рис. 4).

За допомогою графіка встановлено точку «перегину» та номер кроку, за якого відбувся «перегин». У цьому разі точкою перегину є крок під номером 17. Кількість кластерів (K) дорівнює:

$$K = n - m, \quad (1)$$

Де n – кількість об'єктів у вибірці;
m – номер кроку.

Звідси отримуємо: K = 24–17. Іншими словами, найточніша кількість кластерів структурно-виробничих параметрів аграрного сектору України дорівнює семи. Як результат, констатуємо сім кластерів, кожен з яких включає ті параметри аграрного виробництва, значення яких є однорідними.

Значний імпульс для розвитку сільськогосподарського виробництва малий сектор агробізнесу забезпечує у кластерах № 3, № 5, № 6 та № 7. В інших кластерах провідна роль належить представникам великого та середнього сектору аграрного виробництва. Проте навіть у регіонах

останніх перелічених кластерів малі форми господарювання підтверджують власну важливу виробничу функцію – сприяння розвитку галузі сільськогосподарства шляхом створення більше третини регіонального продукту агробізнесу.

Отже, у більшості кластерів малі форми господарювання є міцними фундаментом регіональної продовольчої безпеки, який, своєю чергою, створює джерела доходів та робочі місця у найбільш трудомісткому секторі економіки – сільському господарстві. Малий аграрний бізнес є необхідним елементом повноцінного сільськогосподарського ринку і механізму його розвитку.

Висновки. За результатами дослідження доведено домінуючу роль малих форм аграрного виробництва в загальній структурі. Також відзначається зростання частки малих форм господарювання у виробництві тих продуктів, які вважалися виключно компетенцією великого та середнього аграрного бізнесу. За результатами кластерного аналізу зазначається, що в більшості кластерів малі форми господарювання є міцним фундаментом регіональної продовольчої безпеки, створюючи джерела доходів та робочі місця у найбільш трудомісткому секторі економіки – сільському господарстві.

Список використаних джерел:

1. Збарський В.К., Талавира М.П., Резнік Н.П., Єременко Д.В. Формування конкурентоспроможного фермерського укладу України: монографія; за ред. професора В.К. Збарського. К.: ННЦ ІАЕ, 2016. 530 с.
2. Інвестиційний паспорт Запорізької області 2017 / Запорізька обласна державна адміністрація. Запоріжжя, 2017. 59 с.
3. Кальченко С.В. Особливості розвитку тваринництва в особистих селянських господарствах. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2017. № 3(35).
4. Методичні рекомендації з організації сімейних ферм в Україні (на прикладі виробництва молока) / Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, М.І. Кісіль та ін. К.: ННЦ «ІАЕ», 2014. 60 с.
5. Пасхавер Б.Й. Малі форми аграрного виробництва. Економіка АПК. 2013. № 11. С. 18
6. Статистичний бюлетень «Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2016 році» / за ред. О.М. Прокопенко. Київ, 2016. 80 с.
7. Статистичний збірник «Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємства» 2016 / Державна служба статистики України. Київ, 2017. 623 с.
8. Статистичний збірник «Регіони України» 2017 / за ред. І.М. Жук. Київ, 2017. 692 с.
9. Статистичний збірник «Сільське господарство Житомирської області» 2016 / за ред. Г.А. Пашинської. Житомир, 2017. 213 с.
10. Статистичний збірник «Сільське господарство Запорізької області» 2016 / за ред. М.З. Шейко. Запоріжжя, 2017. 199 с.
11. Статистичний збірник «Сільське господарство Миколаївської області» 2016 / за ред. І.В. Компанієць. Миколаїв, 2017. 204 с.
12. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2016 рік / Державна служба статистики України. Київ, 2017. 246 с.
13. Чаянов А.В. Крестьянское хозяйство: Избранные труды; редкол. сер.: Л.И. Абалкин (пред.) и др. М.: Экономика, 1989. 492 с.
14. Челинцев А.Н. Теоретические основания организации крестьянского хозяйства. Харьков, 1919. 178 с.
15. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ9_u.htm 2.

Кибенко Е. А.

Таврический государственный агротехнологический университет

УРОВЕНЬ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МАЛЫХ ФОРМ АГРАРНОГО ПРОИЗВОДСТВА

Резюме

Статья посвящена анализу уровня эффективности функционирования представителей малых форм аграрного производства. Доказана важность данного сегмента аграрного сектора как субъекта конкурентных отношений, а также фактора, который в значительной мере нивелирует негативные социальные процессы на селе. Осуществлен кластерный анализ деятельности малых форм аграрного производства на общенациональном уровне.

Ключевые слова: крестьянское хозяйство, аграрный бизнес, кластерный анализ, аграрное производство, конкурентоспособность.

Kibenko K. A.

Tavriya State Agrotechnological University

**LEVEL OF EFFICIENCY OF ECONOMIC ACTIVITY
OF SMALL FORMS OF AGRICULTURAL PRODUCTION**

Summary

The article is devoted to the analysis of the level of efficiency of the functioning of representatives of small forms of agrarian production. The author proved the importance of this segment of the agrarian sector as a subject of competitive relations, as well as a factor that greatly offsets the negative social processes in the countryside. Cluster analysis of small forms of agrarian production at the national level was carried out.

Keywords: peasant economy, agrarian business, cluster analysis, agrarian production, competitiveness.